

Міністерство освіти і науки України
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

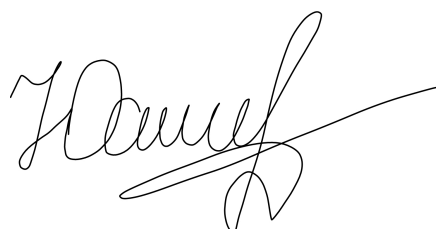
ДЕВ'ЯТКО ЮЛІЯ СЕРГІЇВНА

УДК 81'374'373.46=111=161.2]:616.31(043.3)

ТИПОЛОГІЯ СТОМАТОЛОГІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ
В УКРАЇНСЬКІЙ І АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ
ТА ЇЇ ЛЕКСИКОГРАФІЧНЕ ВІДТВОРЕННЯ

10.02.21 – структурна, прикладна та математична лінгвістика

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2021

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Одеському національному університеті імені І. І. Мечникова,
Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, доцент
Шевчук Лариса Василівна,
Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова,
доцент кафедри прикладної лінгвістики

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, доцент
Ситар Ганна Василівна,
Донецький національний університет
імені Василя Стуса,
завідувач кафедри загального та прикладного
мовознавства і слов'янської філології

кандидат філологічних наук, доцент
Перхач Роксолана-Юстина Тарасівна,
Національний університет
“Львівська політехніка”,
доцент кафедри прикладної лінгвістики

Захист відбудеться “14” травня 2021 року об 11.00 на засіданні спеціалізованої
вченої ради Д 26.053.26 у Національному педагогічному університеті
імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного
університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9

Автореферат розісланий “12” квітня 2021 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Т. С. Толчєєва

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Дисертація присвячена розробці лінгвістичної концепції укладання двомовного тлумачного словника стоматологічних термінів з опорою на сконструйовану тезаурусну модель стоматологічної терміносистеми і її лексико-тематичну стратифікацію, а також визначення дериваційних характеристик українських й англійських стоматологічних терміноодиниць і встановлення їх словотвірних типів.

Науковим підґрунтям дослідження слугували засади структуралізму (принцип системності), когнітивізму (принципи експланаторності та антропоцентризму), які зумовлюють необхідність врахування комплексу чинників у вивченні мовних явищ, зокрема в прикладних наукових розвідках, серед яких особливе місце належить термінознавству і лексикографії як взаємопов'язаним мовознавчим галузям.

Огляд наукових праць вітчизняних і зарубіжних дослідників дозволяє в межах сучасного термінознавства виокремити різновекторні підходи до вивчення терміна, а саме: *структурно-семантичний* (С. Величкова, Є. Вюстер, С. Гриньов, А. Д'яков, Т. Кияк, Ю. Кобрин, І. Кочан, З. Куделько та ін.), *когнітивний* (Л. Алексеєва, М. Володіна, С. Жаботинська, В. Лейчик, Е. Скороходько, Р. Теммерман та ін.), *соціолінгвістичний* (Ф. Гаудін, Г. Дидик-Меуш, Дж. Сейгер, Г. Сергєєва, І. Скорейко-Свірська та ін.), *комунікативний* (М. Кабре, К. Кагеура, О. Хацер та ін.).

Стрімкий розвиток *термінознавства* та *теорії терміна* в другій половині ХХ ст. (К. Авербух, В. Винокур, Б. Головін, С. Гриньов-Гриневиц, А. Д'яков, Т. Кияк, З. Куделько, Д. Лотте, О. Реформатський, Т. Рольке, Г. Рондо, Г. Флюк) та *термінологічної лексикографії* (С. Гриньов-Гриневиц, В. Дубічинський, І. Казимирова, З. Комарова, М. Комова, А. Хаютін) заклали підвалини для розвитку і становлення *медичного термінознавства* (Е. Бекішева, І. Головка, Г. Єрьомкіна, С. Маджаєва, М. Павловський, М. Присяжнюк, С. Флейшман, М. Чернявський) та *тлумачно-перекладної термінографії* (Х. Галінскі, Л. Петрух, Л. Симоненко), в рамках яких здійснено лінгвістичне осмислення і розроблення теоретичних засад *упорядкування і кодифікації термінів* (І. Кочан, А. Крижанівська, Ц. Лінч, Н. Місник, Л. Симоненко), *концепції укладання термінологічних словників*, проблеми їх функціонування (С. Гриньов-Гриневиц, В. Дубічинський, М. Комова, О. Кочерга, С. Ландау, Н. Місяць, В. Німчук, Л. Полюга, Б. Свенсен, О. Сербенська), досліджено різні *медичні мікротерміносистеми* (кардіологічну (К. Смирнова, Р. Стецюк), офтальмологічну (Ю. Віт), радіологічну (І. Корнейко), терміни-епоніми (Л. Стегніцька), клінічні терміни (О. Бекішева) тощо).

Однією із терміносистем, що потребує ґрунтовного аналізу та лексикографічного опису, є стоматологічна як компонент медичної терміносистеми. Стоматологічна термінологія, виражена у структурі медичної макротерміносистеми, описана на матеріалі англійської (С. Дудецька, Н. Коновченко, Н. Тхор), німецької (Ю. Плоцька), французької (Л. Капітула, О. Полухіна), української (Т. Лещенко, Т. Шарбенко, В. Шматко), російської (С. Величкова), польської (Р.-Ю. Перхач) мов, однак до сих пір українська стоматологічна термінологія не розглядалась в контексті її лексикографічної презентації у вигляді двомовного термінологічного словника, укладання якого враховувало б структурно-семантичний і типологічний підходи при описі стоматологічної терміносистеми.

Цю прогалину заповнює авторська концепція укладання англо-українського тлумачного словника стоматологічних термінів, закликає презентувати лексикографічне відтворення сучасної стоматологічної термінології, що базується на конструюванні тезаурусної моделі терміносистеми, виокремленні лексико-тематичних груп термінів, встановленні їх дериваційних і словотвірних типів та типів за шляхами поповнення. Такий системно-структурний підхід дозволяє здійснити лексикографічний опис терміноодиниць й уможливити цілісне відтворення терміносистеми з відображенням в її межах лексико-семантичних зв'язків. Методологічним підґрунтям для опрацювання стоматологічної терміносистеми в аспекті *перекладознавства* послужили праці теоретиків перекладу В. Коптілова, Г. Кочура, в аспекті *термінотворення*, семантики складних слів – наукові розвідки Є. Карпіловської, Н. Клименко, Л. Лисиченко, В. Русанівського, Ж. Соколовської, в аспекті комп'ютерної лексикографії – праці Н. Дарчук. Представлений в роботі фрагмент англо-українського тлумачно-перекладного словника стоматологічних термінів, укладений згідно з розробленою авторською концепцією, свідчить про успішність її верифікації і доцільність видання словника саме такого типу.

Актуальність теми дисертаційної роботи полягає в її зорієнтованості на унормування та систематизацію української стоматологічної термінології на тлі англійської з урахуванням лексико-семантичних та структурних типів терміноодиниць обох мов, що вимагає розроблення принципів термінографічного опису вузькоспеціальних термінів. Застосування структурно-семантичного та типологічного підходів до лексикографічного відтворення стоматологічної терміносистеми сприятиме логічному виструнченню терміносистеми стоматології на основі внутрішньосистемних зв'язків, що уможливить прикладне опрацювання спеціальних термінів під час фахового англо-українського перекладу, викладання спеціальних дисциплін українською мовою, а також подальше удосконалення стоматологічної терміносистеми.

Зв'язок дисертації із науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до тематичного плану науково-дослідних робіт кафедри прикладної лінгвістики Одеського національного університету імені І. І. Мечникова за напрямом “Комунікативно-прагматичні та лінгвокультурні аспекти дослідження мовних одиниць у різних типах дискурсу” (2013–2018 роки, державна реєстрація № 0113U004892) і “Дослідження текстово-дискурсивних одиниць: теоретико-прикладні аспекти” (2010–2019 роки, державна реєстрація № 0118U001787). Тему дисертації затверджено на засіданні вченої ради Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, протокол № 4 від 23 грудня 2014 року; уточнено й перезатверджено на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.26 у Національному педагогічному університеті імені Н. П. Драгоманова, протокол № 1 від 17 лютого 2021 року.

Метою дисертації є розроблення лінгвістичної концепції укладання англо-українського тлумачного словника стоматологічних термінів на основі виокремлення їх лексико-тематичних груп і типів (дериваційних, словотвірних, за шляхами поповнення, за будовою) з лексикографічною презентацією фрагмента такого словника.

Сформульована мета передбачала розв'язання таких завдань:

- критично проаналізувати наукову літературу і сформулювати теоретичні положення роботи щодо дослідження стоматологічної термінології української та англійської мов в контексті їх становлення, функціонування та лексикографічної кодифікації;
- розробити методологічну базу для виконання лексикографічного відтворення терміносистеми стоматології;
- сконструювати тезаурусну модель стоматологічної терміносистеми з подальшою лексико-тематичною стратифікацією термінів;
- встановити дериваційні і словотвірні типи стоматологічних термінів і визначити типи за шляхами їх поповнення;
- описати передумови і принципи укладання двомовного тлумачного словника спеціальної термінології;
- запропонувати й обґрунтувати доцільність авторської концепції англо-українського словника стоматологічних термінів тлумачно-перекладного типу з підготовкою репрезентативного фрагмента майбутнього вузькоспеціального словника.

Об'єкт дослідження становлять стоматологічні терміни українською та англійською мовами.

Предметом дослідження є лексикографічне відтворення англійських стоматологічних термінів українською мовою на основі структурних типів терміноодиниць обох мов та їх лексико-тематичної стратифікації, заснованої на тезаурусному підході.

Джерельною базою дисертації є автентичні тексти стоматологічного спрямування: наукові клінічні статті, інструкції для застосування стоматологічних матеріалів і лікарських засобів, клінічні випадки, що розміщені на наступних спеціалізованих мережевих ресурсах: Dental Learning Systems [Електронний ресурс], Online Dental Education [Електронний ресурс], Case Reports in Dentistry [Електронний ресурс], International Journal of Dentistry [Електронний ресурс], AEGIS Dental Network [Електронний ресурс] та їх відповідники в українських перекладах; тлумачні, енциклопедичні й перекладні словники: “Ілюстрований медичний словник Дорланда” у 2-х томах, ред. П. Джуль, Б. Зіменковський (2003), “Англо-український словник медичних термінів” у 2-х томах, ред. В. Запорожан, П. Джуль; уклад. В. Кресюн (1996); “Русско-английский медицинский словарь для стоматологов” Б. Репіна та Т. Кривцової (2006); “Тлумачний термінологічний довідник з ортопедичної стоматології” М. Нідзельського, О. Писаренко (2015); “Англо-український словник медичних термінів” за ред. Л. Аврахової (2002); “Латинсько-український тлумачний словник клінічних термінів” О. Беляєвої (2016); “Большой энциклопедический словарь медицинских терминов” за ред. Е. Улумбекова (2012); Mosby's Dental Dictionary (2014); Stedman's Medical Dictionary for the Dental Professions (2012) [Електронний ресурс], Oxford Dictionary of Dentistry (2010) [Електронний ресурс], Segen's Medical Dictionary (2012) [Електронний ресурс].

Фактичним матеріалом дослідження є 3130 неповторюваних англійських стоматологічних термінів з їх українськими відповідниками в кількості 3420 (загальна кількість зафіксованих та проаналізованих терміновживань становить 37 500), відібраних методом суцільної вибірки із автентичних англомовних наукових статей, інструкцій для застосування стоматологічних матеріалів, клінічних випадків та лексикографічних видань, зазначених у джерельній базі. Фрагмент англо-українського словника стоматологічних термінів тлумачно-перекладного типу, укладений з метою ілюстрування розробленої автором лексикографічної концепції, складають 800 вихідних терміноодиниць.

Методологія дослідження ґрунтувалася на використанні комплексу загальнонаукових методів і прийомів: аналізу і синтезу – для формування стоматологічної терміносистеми як складника системи мови; індукції, дедукції, порівняння та опису – для аналізу терміноодиниць, вилучених із наукових текстів стоматологічної тематики. *Спеціальні лінгвістичні методи*: структурний з методикою компонентного та лексико-семантичного аналізу – для формулювання дефініцій ключових понять стоматологічної термінології та їх уточнення; інтерпретація результатів етимологічного аналізу – для встановлення джерел походження термінів та вмотивованості власне українських медичних і стоматологічних термінів; метод тезаурусного моделювання (Б. Головін, С. Кійко, Д. Лотте, Т. Рольке) – для побудови моделі стоматологічної терміносистеми як системно-структурного утворення; метод польового моделювання (О. Реформатський, О. Суперанська) – для встановлення структури термінополя стоматології та виокремлення в його межах мікротермінополів та лексико-тематичних груп; процедура кількісних підрахунків – для обчислення питомої ваги різних типів термінів і словотвірних формантів у межах сформованої вибірки стоматологічних терміноодиниць; елементи статистичного методу – для визначення коефіцієнта термінонасиченості англомовних текстів стоматологічної тематики, обчислення питомої ваги власне українських та запозичених термінів, а також термінів-гібридів. Для вивчення запитів користувачів словника стоматологічної термінології прислужився метод анкетного опитування респондентів.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що **вперше розроблено** концепцію укладання англо-українського словника стоматологічних термінів тлумачно-перекладного типу, можливість реалізації якої проілюстровано фрагментом такого словника обсягом 800 вхідних терміноодиниць, представленим у додатку.

Побудовано тезаурусну модель стоматологічної терміносистеми, що включає такі компоненти: анатомічна номенклатура, терміни власне вузькоспеціальні стоматологічні, загальномедичні терміни, релевантні для стоматологічного контексту, терміни фармацевтичного спрямування.

Визначено лексико-тематичну стратифікацію вузькоспеціальних стоматологічних термінів (виділено мікротерміносистеми хірургічної, терапевтичної, ортопедичної, дитячої стоматології та стоматології для спеціальних цілей) і польову структуру стоматологічної терміносистеми (терміни ядра (вузькоспеціальні стоматологічні терміни) – 55% усієї вибірки реєстрових терміноодиниць словника;

ближня периферія – 36% (загальномедичні терміни, семантика яких змінюється в контексті стоматології, – 25% та анатомічна номенклатура – 11%), крайня периферія (терміни фармацевтичного спрямування і суміжних наук) – 9%).

Встановлено дериваційні (кореневі непохідні, похідні, складні (композиції), складені (дво- та багатокомпонентні), аббревіатури) і словотвірні (морфологічні (афіксальні: префіксальний, суфіксальний, префіксально-суфіксальний; безафіксний, осново- та словоскладання, аббревіація), синтаксичний, семантичні (метафора і метонімія, епонімія), запозичення термінів з інших мов) типи стоматологічних термінів. *Уточнено* моделі англійських багатокомпонентних стоматологічних термінів (далі – БКТ) на матеріалі англійської мови (моделі *двокомпонентних термінів*: N + N; N + Prep. + N; N's + N; abbr. + N; A + N; Participle I + N; Participle II + N; *трикомпонентних термінів*: (N + N) + N; N + N + Prep. + N; A + (N + N); (N + V_{ed}) + N; (N + V_{ing}) + N; (Num. + N) + N; при цьому *чотири- та п'ятикомпонентні термінологічні словосполучення* будуються на основі моделей дво- та трикомпонентних термінів, які можуть поєднуватися найрізноманітнішими способами, наприклад: A + A + (N + Prep. + N)) та схарактеризовано особливості їх англо-українського перекладу.

Сформульовано принципи укладання двомовних спеціалізованих словників тлумачно-перекладного типу: 1) принцип наступності лексикографічних праць; 2) принцип суб'єктивного фактора укладача; 3) принцип прагматичної зумовленості створення словника; 4) принцип нормативності, який регулює процеси відбору та подання лексичного матеріалу в словнику; 5) принцип теоретичної та практичної багатоплановості лексикографічних праць.

Доведено доцільність лексикографічного відтворення стоматологічних термінів у цільовій мові з опорою на тезаурусний підхід до терміносистеми, лексико-тематичну стратифікацію вузькоспеціальних стоматологічних термінів та їх типи (дериваційні, словотвірні, за шляхами поповнення).

Практичне значення одержаних результатів роботи зумовлено актуальністю і перспективністю лінгвістичного аналізу стоматологічної термінології в типологічному та системному аспектах для її упорядкування, усунення невиправданих кальок і невдалих відповідників іншомовних терміноодиниць, а також для укладання термінологічних словників тлумачно-перекладного типу, зокрема навчальних словників-мінімумів. Результати проведеного дослідження та безпосередньо англо-український тлумачний словник стоматологічних термінів матиме практичне значення для перекладачів, лексикографів та термінографів, а також українських стоматологів, викладачів, ординаторів, асистентів та студентів стоматологічних факультетів медичних закладів вищої освіти. Результати дослідження прислужаться у викладанні курсів “Термінознавство”, “Науково-технічний переклад”, “Англійська мова за професійним спрямуванням”, а також матимуть прикладне значення під час укладання більш ґрунтовних термінологічних словників.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження оприлюднено в доповідях на *шести міжнародних наукових конференціях*: II Міжнародна наукова конференція “Нова лінгвістична парадигма: теоретичні та прикладні аспекти” (Одеса, 2014); V Міжнародна науково-практична конференція “Лінгвокогнітивні та соціокультурні аспекти комунікації” (Острог, 2015); VI Міжнародна наукова конференція “Лінгвалізація світу” (Черкаси, 2016); XIV Міжнародна наукова конференція “Проблеми української термінології СловоСвіт 2016” (Львів, 2016); Міжнародна науково-практична конференція “MULTILINGUALISM 2018” (Варшава, Польща, 2018); XV Міжнародна наукова конференція “Проблеми української термінології СловоСвіт 2018” (Львів, 2018), *п’яти щорічних звітних конференціях* професорсько-викладацького складу Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (Одеса, 2014–2018).

Публікації. Основні положення й результати дослідження відображено у 11 наукових статтях, з яких 1 праця – у виданні, що індексується наукометричною базою Scopus, 4 – у фахових виданнях України, 5 – у збірниках наукових праць, 1 – у наукових періодичних виданнях інших держав.

Особистий внесок здобувача. Основні теоретичні положення дисертаційної роботи, результати та висновки дослідження розроблено автором особисто. У науковій праці, опублікованій у співавторстві, автору належать: проведення опитування, наукова інтерпретація отриманих даних, наукове та лінгвістичне редагування рукопису статті.

Структура і обсяг роботи. Дисертація складається з анотацій двома мовами, вступу, чотирьох розділів із висновками, загальних висновків, списку використаної літератури (273 позиції, із яких 43 – іноземними мовами), списку лексикографічних джерел (58 позицій, з них 11 – іноземними мовами), списку довідникових джерел (6 позицій), списку джерел ілюстративного матеріалу (13 позицій) та 7 додатків (10 таблиць, 7 рисунків, фрагмент англо-українського тлумачного словника стоматологічних термінів та вибірка англійських терміноодиниць з їх перекладними відповідниками) на 198 сторінках. Повний обсяг дисертації становить 394 сторінки, з яких 196 сторінок основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **вступі** обґрунтовано актуальність наукового дослідження, сформульовано мету, визначено його завдання, об’єкт і предмет, розкрито наукову новизну і практичне значення одержаних результатів, описано методи дослідження, схарактеризовано фактичний матеріал наукової роботи та наведено відомості про структуру дисертаційної праці і апробацію її результатів.

У **першому розділі “Теоретичні та лексикографічні засади вивчення стоматологічної термінології”** розкрито сутність основних термінологічних понять і сучасні підходи до вивчення терміна, розглянуто періодизацію формування медичної та стоматологічної термінолексики в парадигмі українського та англійського термінознавства; встановлено співвідношення понять ‘медичний термін’ і ‘стоматологічний термін’, етапи становлення української та англійської медичної термінолексики загалом і формування української стоматологічної клінічної термінології та анатомічної номенклатури зокрема.

Крім того, висвітлено шляхи впорядкування української стоматологічної термінології в межах медичної макротерміносистеми та питання лексикографічного опрацювання наукової стоматологічної термінології.

Термін потрактовано в *структурно-семантичному* (Є. Вюстер, Т. Кияк, Ю. Кобрин), *когнітивному* (Л. Алексєєва, М. Володіна, С. Жаботинська, В. Лейчик, Е. Скороходько), *соціолінгвістичному* (Ф. Гаудин, Г. Дидик-Меуш, Дж. Сейгер, Г. Сергєєва), *комунікативному* (М. Кабре, К. Кагеура) аспектах. Уточнено такі визначення: *термін* – це спеціальна лексична одиниця наукової мови, яка позначає спеціальне поняття чи явище певної науки чи сфери суспільного життя і належить до відповідної термінологічної системи; *термінологічна система* – це термінологічний континуум спеціальних лексичних одиниць певної науки, між якими існують системні зв'язки та відношення. Термін підпорядкований таким вимогам: номінативність; відносна однозначність в межах термінологічного поля; відсутність експресії; дериваційна здатність; відповідність міжнародним та національним термінологічним стандартам; точність та висока інформативність; стилістична нейтральність; залученість до терміносистеми певної галузі; конвенційність; вмотивованість; відповідність сучасному стану певної галузі; нормативність.

Способами поповнення української стоматологічної термінології є: утворення термінолексем та анатомічної номенклатури на основі загальноживаних назв шляхом *вторинної номінації* та *термінологізації* (*корінь, верхівка, різець, ясенна борозна, коронка* тощо), утворення похідних термінів шляхом використання питомих словотвірних потенцій (*нориця, присінок, окісниця піднебіння, новотвір, розсічення* тощо), шляхом “гібридизації” власне українських та іншомовних термінів/терміноелементів як результату адаптації іншомовних запозичень (*субокісний, надкомплектний, імплантовід, матрицетримач, ампутація верхівки*) та іншомовні запозичення: з латини (*сенсibilізація, абразія, пульпа*), грецької (*гормон, стоматит, глосит*), англійської (*скринінг, блокада, стрес*), французької (*кюретаж, зонд, буж, шок*), німецької (*імплантат, бор, бюгель*). Характерною особливістю стоматологічних термінів є наявність значної кількості коренів, що походять з грецької та латинської мов.

Шляхом аналізу вибірки стоматологічних терміноодиниць встановлено склад та питому вагу шарів стоматологічної термінології з точки зору її етимології та джерел запозичень: власне українська термінолексика – 32%, запозичена – 53% та адаптовані терміни, або терміни-гібриди – 15%.

Упорядкування стоматологічної термінолексики виявляється в таких процесах: 1) *систематизації термінів* (категоризація понять відповідної наукової галузі і побудова класифікаційних схем понять; уточнення на підставі класифікаційних схем наявних дефініцій понять або створення нових дефініцій); 2) *нормалізації* (забезпечення відповідності термінологічним нормам, що ґрунтуються на загальнономовних нормах; вибір з мовної практики фахівців найбільш зручних і точних варіантів); 3) *стандартизації* (дотримання усталених стандартів у межах терміносистеми) та *гармонізації* (системне зіставлення термінології двох або більше мов); 4) *кодифікації* (фіксація терміносистеми у відповідному термінологічному словнику).

У другому розділі “Методологічна база для виконання лексикографічного відтворення терміносистеми стоматології” закладено підвалини для розробки системного підходу до вивчення стоматологічної термінології, який включає методики і практики структурної лінгвістики, соціолінгвістичного підходу до вивчення термінології та тлумачно-перекладної термінографії для виконання лексикографічного відтворення терміносистеми стоматології через встановлення дериваційних і словотвірних типів спеціальних термінів, їх тезаурусне моделювання та лексико-семантичну стратифікацію. Методологічна інтеграція методик типологічного, структурного та лексико-семантичного підходів до аналізу термінології задля лексикографічного відтворення стоматологічної терміносистеми визначила 8 етапів комплексного дослідження стоматологічних термінів:

1) формування теоретичного підґрунтя дослідження, аналіз існуючих підходів до лексикографічного опису термінів з подальшим *проектуванням словника* (С. Гриньов-Гриневиц) (призначення словника, визначення шару спеціальної лексики та аспектів її опису, визначення обсягу словника тощо);

2) добір джерельної бази – виокремлення масиву автентичних англомовних текстів стоматологічного спрямування (наукові статті, інструкції для застосування стоматологічних матеріалів, клінічні випадки) з їх відповідними українськими перекладами, а також релевантних лексикографічних джерел. Пошук та критичний відбір стоматологічних текстів здійснювався в процесі перекладацької діяльності автора. На цьому етапі в контексті опису методологічних засад дослідження з’ясовано поняття *термінонасиченості* (Р.-Ю. Перхач) наукових текстів стоматологічного спрямування. Термінологічну насиченість тексту розраховано за наступною формулою: $T_n = \frac{\sum T_b}{\sum C_b} \times 100\%$, де T_n – термінологічна насиченість тексту, T_b – множина терміновживань у тексті та C_b – множина слововживань у тексті. В результаті проведених розрахунків встановлено, що загальний коефіцієнт термінонасиченості текстів стоматологічного спрямування усереднено становить 30–33%. При цьому зазначений показник насиченості терміноодиницями складався із суми показників термінонасиченості за групами термінів (насиченість вузькоспеціальними стоматологічними термінами, загальномедичними термінами, анатомічною номенклатурою та термінами фармацевтичного спрямування). Окремо були проаналізовані на предмет термінонасиченості як спеціальні тексти наукових статей, так і тексти інструкцій для застосування стоматологічних матеріалів. Встановлено, що співвідношення медичних термінів у межах показників термінонасиченості інструкцій і наукових клінічних статей відрізняється, а саме для наукових клінічних статей таке співвідношення становить: *вузькоспеціальні : загальномедичні : анатомічна номенклатура : терміни фармацевтичного спрямування* = 3 : 2 : 0,4 : 0,27 (в середньому для обох мов), а для інструкцій = 3,5 : 1 : 0,63 : 1 відповідно;

3) вибірка фактичного мовного матеріалу – виписування термінів методом суцільної вибірки із автентичних англомовних стоматологічних текстів та лексикографічних джерел і формування за алфавітно-гніздовим типом власне реєстрової частини словника – спеціальних лексичних одиниць, відібраних відповідно до встановлених критеріїв;

4) здійснення аналізу стоматологічної термінології з точки зору структурного, тезаурусного та лексико-семантичного підходів задля забезпечення системного відображення стоматологічної терміносистеми;

5) перегляд реєстрової частини словника на основі проведеного типологічного аналізу з встановленням лексико-семантичних відношень в межах терміносистеми (зазначення синонімів до вхідних терміноодиниць з подальшим їх залученням до реєстру; опис багатозначних термінів, відображення гіперо-гіпонімічних зв'язків тощо) та пропозиція зонувальної концепції словникової статті;

б) *анкетне опитування потенційних користувачів словника* – у межах застосування соціолінгвістичного та антропоцентричного підходів до вивчення терміна було застосовано методу анкетного опитування потенційних користувачів словника й інтерпретовано отримані результати. Вказана вибірка, яка налічувала 50 респондентів, не є репрезентативною, однак дозволяє виявити певні тенденції в напрямі лексикографічного відтворення стоматологічної терміносистеми та співставити їх з пропонованою концепцією укладання словника. Вибірка респондентів була сформована з урахуванням освіти (обиралися респонденти з філологічною чи медичною освітою) та соціального статусу (частка респондентів, які є експертами або лідерами думки в зазначеній галузі, становила 46%). Шляхом інтерпретації отриманих даних за допомогою процедури кількісних підрахунків вдалося отримати результати, які підтвердили доцільність запропонованої концепції мікроструктури словникової статті;

7) *підбір українських перекладних еквівалентів* – у процесі підбору перекладних еквівалентів сформовано головні вимоги до перекладного термінографування: 1) необхідно спиратися на структуру значення слова у вхідній мові задля розкриття смислової структури слова, що перекладається, використовуючи при цьому авторитетні спеціалізовані тлумачні словники вхідної мови (Oxford Dictionary of Dentistry, Mosby's Dental Dictionary) та словники вихідної мови (УЛАМЕС, Дорландів словник); 2) багатомовний словник повинен пропонувати користувачеві перш за все перекладний еквівалент, а не тлумачення терміна чи його описовий переклад; 3) обсяг значення терміна вхідної та вихідної мов має бути приблизно однаковим; 4) перекладна частина багатомовного словника не повинна бути перевантажена синонімами, що можливо в результаті ретельного відбору синонімічних одиниць; 5) вирішення проблеми описання безеквівалентної лексики в словнику наступними шляхами: а) переклад за допомогою транскрипційного еквівалента чи еквівалента-кальки: *onlay* – *вкладка-онлей*; *spreader* – *спредер*, *master-file* – *мастер-файл*; б) описовий переклад (з метою заповнення мовної лакуни в соціокультурному контексті): *scaling* – *знімання зубних відкладень*; в) переклад шляхом подання тлумачення культуроспецифічної термінологічної одиниці (з метою заповнення мовної лакуни (Т. Анохіна) в соціокультурному контексті);

8) *подання дефініції терміна* – методологічними принципами описання лексичного значення термінологічних одиниць (А. Рудакова, І. Стернін), якими автор керувався в процесі укладання фрагмента зазначеного словника, є: 1) відсутність єдності метамовного описання ментальних одиниць, коли ті ж семантичні одиниці можуть отримувати різне описання засобами природної метамови;

2) доповненість семантичних описань (інтеграція семантичних описань однієї і тієї ж термінолексеми в різних словниках); 3) доповненість словникових дефініцій; 4) денотативна диференціація значень.

Як засадничий спосіб конструювання семантичного значення термінів та їх дефініцій визначено морфемний аналіз терміна з виділенням у його складі терміноелементів. В українській стоматологічній терміносистемі налічується значна кількість терміноелементів, які можуть збігатися зі словом (*генез, ектомія*), афіксом (префікси: *анти-, інфра-, інтер-, пері(о)-* тощо і суфікси: *-ит, -оз, -ос* тощо), а також достатня кількість продуктивних афіксоїдів (Н. Клименко) (префіксоїди: *одонт(о)-, міо-, остео-* та суфіксоїди: *-пластик(а), -ом(а), -томі[j(а)]* тощо). В англійській стоматологічній терміносистемі найбільш продуктивними префіксами є: *peri-, im- (=in-), inter-, sub-, ex/o-, dis-, hyper-, hypo- trans-, mal, anti-*; суфікси: *-al, -ic, -ar, -ia, -ous, -itis, -osis*; суфіксоїди: *-oma, -(o)tomy, -plasty, -ectomy, -graphy*.

Третій розділ “Типологія українських та англійських термінів як основа укладання спеціального двомовного тлумачного словника” присвячено встановленню дериваційних і словотвірних типів стоматологічних термінів на тлі тезаурусного та польового моделювання терміносистеми стоматології, зокрема здійснено їх лексико-тематичну стратифікацію за відповідними галузями. На матеріалі стоматологічних текстів уточнено моделі БКТ в англійській мові та схарактеризовано особливості їх англо-українського перекладу.

Застосування тезаурусного підходу дозволило системно дослідити стоматологічні терміни та вибудувати відповідну терміносистему, що включає *вузькоспеціальні, загальномедичні терміни, анатомічну номенклатуру* (В. Черкасов) та *терміни фармацевтичного спрямування* (Е. Коржавих, Т. Толчєєва). Вузькоспеціальні терміни згруповано в мікротерміносистеми відповідно до спеціалізацій стоматологічної науки: хірургічної, терапевтичної, ортопедичної, дитячої стоматології та для спеціальних цілей, в кожній з яких виокремлено лексико-тематичні групи термінів (Схема 1).

Польове конструювання семантичного простору стоматологічної термінології передбачає ядерно-периферійне структурування терміносистеми, при цьому семантична будова детермінована не за ознакою релевантності, а за ‘принципом градування’ – від високого ступеня детермінованості виявлення ознак в центрі до явищ із високим рівнем варіативності на периферії. Ядром термінополя ‘стоматологія’ є терміноодиниці, що позначають родові поняття, для яких характерне найбільше функціональне навантаження: *стоматолог, стоматологічна клініка, зуболікування, стоматологічний пацієнт, одонтологія, ортодонтія, ендодонтія, імплантологія, стоматологічна ортопедія, дитяча стоматологія, гігієна порожнини рота* тощо. До ближньої периферії польової структури терміносистеми стоматології уналежнюємо загальномедичні терміни, анатомічну номенклатуру, біомедичні терміни: *артерія піднижньощелепова, шприц, аспірація, мікроорганізм, кров* тощо. Зону крайньої периферії утворюватимуть загальнонаукові терміни та терміни суміжних зі стоматологією дисциплін: *класифікація, концепція, мінералізація, фторування, ортофосфорна кислота, альгінат натрію* тощо.

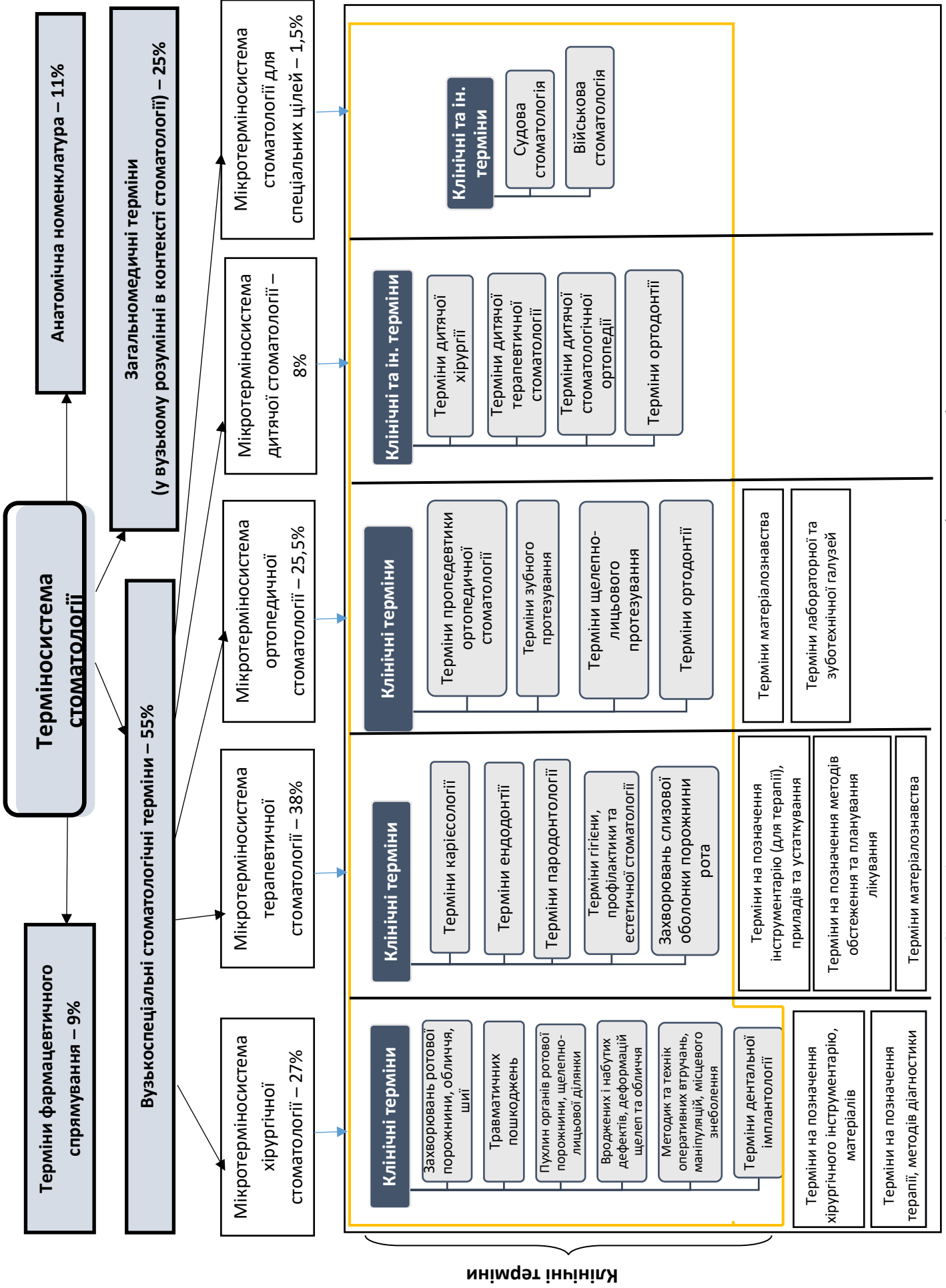

Схема 1. Тезаурусна модель стоматологічної терміносистеми.

У межах ядерної зони можна простежити потенції для формування мікротермінополів, або тематичних груп, особливо такою здатністю характеризуються ті ядерні терміноодиниці, які мають потужне смислове навантаження. Вважаємо доцільним виокремлення мікротермінополів ортодонтії, ендодонтії, імплантології, пародонтології, естетичної стоматології, ортопедичної стоматології тощо, які існують не ізольовано в межах термінологічного поля. Множини таких терміноодиниць перетинаються, взаємодіють і виконують різні ролі залежно від кута розгляду їх приналежності до певного мікротермінополя. Так, терміноодиниці *резекція, видалення, розсічення* належать до ядра хірургічної стоматології, а в разі їх розгляду крізь призму мікротермінополя естетичної стоматології – перебуватимуть на периферії. Така структурна організація термінологічного поля корелює із зазначеними вище показниками, отриманими в результаті розрахунків показників термінонасиченості стоматологічних текстів і встановлення пропорційності кількісного складу термінології. Терміни ядерної зони становлять 55% від усієї множини вибірки реєстрових терміноодиниць; загальномедичні терміни ближньої периферії – 25% й анатомічна номенклатура ближньої периферії – 11%; терміни фармацевтичного спрямування та терміни суміжних наук утворюють крайню периферійну зону та складають 9%.

Словотвірна класифікація стоматологічних термінів ґрунтується на класифікації способів їх творення:

I. Морфологічні способи термінотворення:

1) афіксальні способи:

а) **префіксальний:** *apical* (апикальний) → *periapical* (періапикальний/навколоапикальний); де префікс *peri-* = *навколо-*, *пери-* і вказує на локалізацію певного процесу чи явища. Високопродуктивними префіксами в галузі стоматології в англійській мові є такі: **in-**: *active* (активний) → *inactive* (неактивний), **inter-**: *dental* (зубний) → *interdental* (міжзубний), **re-**: *current* (поточний) → *recurrent* (повторний, рецидивний); **sub-**: *acute* (гострий) → *subacute* (підгострий); **anti-**: *bacterial* (бактеріальний) → *antibacterial* (антибактеріальний). В українській медичній термінології також широко представлена префіксація як спосіб творення медичних термінів, зокрема префікси часто використовуються для вираження смислової протилежності: *giper-* та *гіпо-*, *полі-* та *моно-* тощо;

б) **суфіксальний:** найпродуктивнішими суфіксальними термінотвірними моделями є: **Adj. + -ic, -al, -ous**: *dens* (зуб) → *dental* (зубний, дентальний); *gingiva* (ясна) → *gingival* (гінгівальний, ясінний); **V+ -ate**: *exfoliant* (ексфоліант, злущувач) → *exfoliate* (злущуватися, відшаровуватися); **N + -ion, -er, -ism, -itis**: *exudate* (ексудат) → *exudation* (ексудація), *stoma* (ротова порожнина, стома) → *stomatitis* (стоматит, запалення слизової оболонки ротової порожнини);

в) **префіксально-суфіксальний спосіб:** *implant* (імплантат) → *periimplantitis* (періімплантит – запалення кісткової тканини навколо імплантату);

2) **безафіксний спосіб:** в англійській мові, на відміну від української, продуктивним є спосіб усічення: *dental chemistry* → *dent chem*; *rehabilitation center* → *rehab* (центр реабілітації), а також конверсія (*a bandage* (перев'язувальний матеріал) → *to bandage* (перев'язувати); *a culture* (культура) → *to culture* (культивувати).

3) осново- та словоскладання як найпоширеніший спосіб збагачення медичної термінологічної лексики. Основоскладання: *dentin+enamel* → *dentinoenamel* (дентино-емалевий), *dentistry+phobia* → *dentophobia* (дентофобія), *mesial+buccal* → *mesiobuccal* (медіально-щічний) тощо; словоскладання (юкстапозиція): *стоматолог-хірург*, *таблет-прес*, *вкладка-онлей* тощо;

4) абрєвіація: *blood pressure* → *BP* (артеріальний тиск, АД), *general practitioner* → *GP* (лікар загальної практики та сімейної медицини), *Magnetic Resonance Imaging* → *MRI* (магнітно-резонансна томографія, МРТ), *cone-beam computed tomography* → *CBCT* (конусно-променева комп'ютерна томографія, КЛКТ) тощо. Серед абрєвіатур чимало таких, що мають латинське походження: *bis in die* → *b. i. d.* (*twice a day* – двічі на день); *per os* → *p.o.* (*orally* – перорально). Як правило, такі латинські скорочення вживаються і в українській медичній терміносистемі.

II. Синтаксичний спосіб – утворення стійких дво- та багатоконпонентних термінів: *dentin dysplasia* – дисплазія дентину, *sinus floor elevation* – підняття дна гайморової пазухи; *early childhood caries* – карієс раннього віку, *high-speed handpiece* – наконечник високошвидкісний.

III. Семантичні способи:

1) метафора та метонімія: *dental bridge* – мостоподібний протез, 'міст'; *wisdom tooth* – зуб мудрості; *harelip* (розм.) – 'заяча губа', *lacrimal sac* – слізний мішок, *gene library* – бібліотека генів тощо;

2) епонімія (*Kaposi's sarcoma* – саркома Кароші, *Sharpey's fibers* – Шарпєєві волокна, *Cooper's scissors* – ножиці Купера).

IV. Запозичення термінів з інших мов є досить продуктивним способом термінотворення. Запозичення транслітерують і адаптують до норм мови-реципієнта: *indicator* – індикатор, *stimulator* – стимулятор, *screening* – скринінг, *monitoring* – моніторинг тощо.

З огляду на морфологічні та словотвірні особливості стоматологічної терміносистеми встановлено такі типи термінів:

- кореневі терміни з непохідною основою: *корінь*, *зуб*, *щелепа*, *ясна*;
- терміни з похідною основою: *алотрансплантація*, *альвеоліт*, *пародонтоз*;
- складні, або терміни-композиції: *апекслокатор*, *дентино-емалевий*, *скронєво-нижньощелеповий*, *пульпоекстрактор*, *амальгамозмішувач*, *альвеолектомія*; та юкстапозити: *стоматолог-хірург*, *лікар-ортопед*, *таблет-прес*, *вкладка-онлей*;
- складені (двоконпонентні: *альвеола зубна*, *розчин Карнуа*, *анестезія провідникова*, *хейліт ангулярний*; та багатоконпонентні: *апарат незнімний ортодонтичний*, *нижньощелепова зубна дуга*; *тонкоголкова аспіраційна біопсія*);
- терміни-абрєвіатури (*PDGF* – *тромбоцитарний фактор росту*).

Широковживаними в науковій стоматологічній літературі, окрім одноконпонентних термінолексем, є дво- та триконпонентні терміни (Л. Шалаєва), серед яких найчастіше зустрічаються такі моделі: двоконпонентні терміни: N + N (*bone regeneration* – 'регенерація кісткової тканини'); N + Prep. + N (*avulsion of a tooth* – 'травматичний вивих зуба'); N's + N (*Carnoy's solution* – 'розчин Карнуа'); abbr. + N (*GTR procedure* – 'процедура направленої регенерації тканин'); A + N (*dental implant* – 'імплантат дентальний'); Participle I + N (*releasing incision* – 'послаблювальний

розріз’); Participle II + N (*screw-retained restoration* – ‘гвинтова фіксація’, *balanced anesthesia* – ‘комбіноване знеболення’). Модель N + N передбачає різні способи перекладу тексту українською мовою, коли перший атрибутивний компонент англomовного терміна може перекладатися: іменником в родовому відмінку (*treatment outcome* – ‘результат лікування’); прикметником (*contact point* – ‘контактний пункт’); іменником з прийменником (*treatment response* – ‘відповідь на терапію’).

Моделі найчастотніших *трикомпонентних термінів* (Л. Шалаєва): (N + N) + N (*implant stability quotient* – ‘показник стійкості імплантату’); N + N + Prep. + N (*root submergence of tooth* – ‘альвеолярне занурення кореня’); A + (N + N) (*guided bone regeneration* – ‘направлена регенерація кісткової тканини’); (N + V_{ed}) + N (*carrier-based obturation* – ‘пломбування каналу гарячою гуттаперчею на носієві’); (N + V_{ing}) + N (*air-conditioning installation* – ‘установка для кондиціонування повітря’); (Num. + N) + N (*three-quarter crown* – ‘¾ коронка’). Чотири- та п’ятикомпонентні термінологічні словосполучення будуються на основі моделей дво- та трикомпонентних термінів, які можуть поєднуватися найрізноманітнішими способами: A + A + (N + Prep. + N) (*melanotic neuroectodermal tumour of infancy* – ‘нейроектодермальна меланома раннього віку’).

Переклад багатокомпонентних термінів, що складаються з чотирьох, п’яти і більше компонентів, є найскладнішим і передбачає такі кроки: 1) встановити міжкомпонентні зв’язки в термінологічному словосполученні та виокремити в ньому базові одно-, дво- чи трикомпонентні терміни; 2) виявити головний компонент – ядро терміна-словосполучення та перекласти його; 3) перекласти усі виокремлені в межах багатокомпонентного терміна базові терміни, що перебувають з основним компонентом у відношеннях семантичної зв’язаності, спираючись на контекст; 4) виконати переклад багатокомпонентного терміна, починаючи з головного компонента, з урахуванням узгодження попередньо перекладених базових терміноодиниць; 5) перевірити правильність виконаного перекладу за допомогою словників, довідкової літератури чи пошукових систем.

У четвертому розділі “Авторська концепція укладання двомовного тлумачного словника стоматологічних термінів” описано процес, принципи укладання англо-українського тлумачного словника стоматологічних термінів, викладено його авторську концепцію та інші релевантні теоретичні й практичні питання вузькофахової термінографічної діяльності.

В аспекті лексикографічного опрацювання стоматологічної термінології визначено, що *тлумачно-перекладний словник стоматологічних термінів* – це лінгвістично-енциклопедичний словник, в реєстрі якого міститься основна термінологія певної галузі знань та подано еквівалентні відповідники іншою мовою і наведено дефініцію того чи того терміна, а також відображено семантичні зв’язки в межах терміносистеми, зафіксованої в словнику (Таблиця 1).

Параметри англо-українського словника стоматологічних термінів

Параметри методичних настанов автора словника	Реалізація параметрів методичних настанов автора словника стоматологічної термінології
1. Предметна орієнтація	Вузькогалузевий, двомовний словник, що відображує сучасний стан стоматологічної терміносистеми.
2. Призначення	Тлумачно-перекладний словник.
3. Адресат	Всі, хто вивчає стоматологічні терміни чи працює з ними.
4. Аспектна орієнтація (рівень описання мови)	Термінологічний, орфографічний, фонетичний та семантичний.
5. Функція	Дидактична, довідкова, інвентаризаційна, перекладна, нормативна.
6. Обсяг	Короткий словник, або словник-мінімум.
7. Принципи відбору лексики	Гранична довжина: 4-компонентний термін. Критерії відбору термінів: тематична приналежність, поширеність, вмотивованість.

Під час добору перекладних відповідників для англійських стоматологічних термінів оперуємо переважно лексичними *перекладацькими трансформаціями* (В. Комісаров, В. Коптілов, Г. Кочур), що становлять певні перетворення, за допомогою яких можна здійснити перехід від одиниць оригіналу до одиниць перекладу. Основні типи лексичних трансформацій, застосовані в процесі перекладу з однієї мови іншою, передбачають такі прийоми та способи перекладу: перекладацьке транскрибування та транслітерацію; калькування; лексико-семантичні заміни (конкретизацію, генералізацію, модуляцію). Основними прийомами англо-українського перекладу стоматологічних термінів є: *транскодування, калькування, переклад варіативним відповідником, переклад еквівалентом, експлікація*.

Макроструктура тлумачно-перекладного словника стоматологічної термінології передбачає його структурні особливості: 1) всі терміни розташовані в алфавітному порядку англійської мови, 2) словникові статті побудовано за алфавітно-гніздовою системою; 3) у кожній словниковій статті представлено однокореневі терміни та термінологічні словосполучення, які співвідносяться з першим головним словом гнізда.

Мікроструктура – це кожен окремо взятий об'єкт описання словника та словникові характеристики, що стосуються цього об'єкта, тобто передусім це формат словникових статей, які є елементарними одиницями будь-якого словника і характеру його наповнення. На рівні *мікроструктури* словникова стаття оформлена за *зонуальною концепцією* (С. Гриньов-Гриневиц), оскільки структура статті передбачає певні *зони* (структурні компоненти), що продиктовані типом словника: 1) реєстр англійських термінів (заголовковий термін та фонетична транскрипція); 2) граматична характеристика терміна (зазначення частиномовної приналежності для однокомпонентних термінів); 3) зона еквівалентів: відповідник(-и) українською мовою; 4) зона дефініції терміна українською мовою; 5) приклади лексичної сполучуваності (у разі потреби в ілюструванні вживання того чи іншого терміна); 6) синонімічні одиниці реєстрового слова англійською мовою з посиланням на відповідну словникову статтю; 7) графічна інформація (застосовано принцип мультимодальності, що полягає в унаочненні дефініцій того чи іншого терміна та введенні малюнків чи схем, про що сигналізує символ).

Універсальні *типи словникових дефініцій*, що застосовувалися в ході укладання фрагмента словника: а) денотативна (вказівка на реальні характерні ознаки об'єкта); б) логічна (вказівка на найближче родове поняття і на суттєву диференційну ознаку того поняття, яке позначено певною лексевою); в) еквівалентна (посилання на синонімічну одиницю). Фрагмент словникової статті, що містить реєстровий термін *crowн*, а також словникові статті, що містяться в гнізді цього терміна, виглядатимуть так:

crowн [kraun] – *укр. ім. ма́ківка, коро́нка*; найвища частина органа чи анатомічної структури.

📖 **anatomical c.** ['ænə'tɒmɪk(ə)] – *укр. коро́нка зуба анатомічна*; природна потовщена частина зуба, вкрита емаллю; *син. physiological crown.*

artificial c. ['ɑ:tɪ'fɪʃ(ə)] – *укр. ім. коро́нка зуба штучна*; ортопедична незнімна конструкція, яка фіксується на куску зуба і призначена для відновлення функцій та анатомічної форми зуба, який не підлягає менш інвазивному лікуванню (пломба, вкладка), а також може слугувати для

відновлення чи зміни форми, положення чи кольору зуба; *син. cap (розм.).*

📖 **clinical c.** ['klɪnɪk(ə)] – *укр.*

ім. коро́нка зуба клінічна; частина зуба, яка візуалізується над яснами у ротовій порожнині і дорівнює відстані від оклюзійної поверхні до найвіддаленішої точки на рівні ясенної борозни, та яка може змінюватися з часом в залежності від стоматологічного статусу.

Запропоновано алгоритм інтеграції традиційного словника в електронний: 1) пропедевтичний етап: аналіз наявних спеціалізованих комп'ютерних словників із метою виділення в них лексикографічних параметрів та шляхи їх доповнення або уточнення; 2) трансформація композиційних характеристик традиційного словника в аналогічні параметри електронної версії; 3) формування реєстрової частини словника стоматологічних термінів; 4) створення комп'ютерного забезпечення словника.

Унормування та систематизація вузькогалузевих терміносистем є на часі і розв'язується кількома шляхами: 1) формальним (визначальним показником є кількісний); 2) консервативним (збереження термінології в такому вигляді, якого вона набула за радянських часів); 3) етнографічним (відродження національної термінології періоду 'золотого десятиріччя' (1918–1932 рр. ХХ ст.); 4) інтернаціональним (відстоювання ідеї про доцільність значної кількості іншомовних запозичень); 5) поміркованим (підтримка оптимального балансу між запозиченою та власне українською термінологією з урахуванням історичних, національних та інших чинників). Вважаємо оптимальним останній варіант, оскільки він передбачає врахування різних чинників формування термінології, тому ймовірність дисбалансу в процесі впорядкування суттєво мінімізована. Головними критеріями в такому випадку мають стати економічність (інформативність), консонантність (милозвучність) та досконалість терміна (чітка граматична структура, логічність).

Враховуючи вищезазначене, основними напрямками термінологічної роботи в Україні мають бути наступні: 1) співвіднесення та підтримка балансу національної та міжнародної термінології; 2) розроблення методологічної основи уніфікації термінологічних систем поряд із їх поповненням за рахунок питомих одиниць і необхідних іншомовних лексичних запозичень (теоретичний аспект); 3) участь вітчизняних термінологів у роботі міжнародних організацій з питань стандартизації (практичний аспект); 4) укладання різноманітних термінологічних словників, зокрема словників тлумачно-перекладного типу в контексті тісної співпраці фахівців у галузі медицини і лінгвістів (прикладний аспект).

ВИСНОВКИ

Теоретико-методологічним підґрунтям дослідження слугують засади структуралізму (принцип системності) та когнітивізму (принципи експланаторності та антропоцентризму). Терміносистема стоматології як компонент макротерміносистеми медицини розглядається в рамках системно-структурної наукової парадигми з оновлених лінгвокогнітивних позицій.

Теоретичними засадами дисертаційного дослідження виступають такі положення: 1) типологічне класифікування стоматологічних термінів є основою для конструювання терміносистеми з подальшою її кодифікацією; 2) розробка загальної концепції та принципів укладання словника стоматологічних термінів уможливує лексикографічне відтворення стоматологічної терміносистеми з урахуванням лінгвістичної складової; 3) укладання словника стоматологічних термінів тлумачно-перекладного типу забезпечує нормалізацію та уніфікацію термінів стоматології, відображення структурно-семантичних зв'язків в рамках терміносистеми і випрацювання термінів на національній основі; 4) лексикографічне відтворення стоматологічної терміносистеми в контексті укладання словника тлумачно-перекладного типу відіграє фасилітаторську роль в процесі англо-українського перекладу стоматологічної термінології та є субстратом для подальших більш ґрунтовних досліджень в царині медичної термінографії.

Характерною особливістю стоматологічних термінів, як і решти медичних, є наявність латинських і грецьких коренів та терміноелементів, що властиво не лише для української та англійської мов, але й взагалі для індоєвропейських мов. За своїм складом стоматологічна термінологія з точки зору етимології та джерел запозичень, як власне і терміносистема медицини, є досить строкатою. Згідно з даними, отриманими в результаті аналізу вибірки обсягом 3130 стоматологічних терміноодиниць, власне українська термінологія становить 32%, запозичена термінологія – 53% та адаптована термінологія – 15%. Існування в багатьох випадках як питомих українського, так і запозиченого найменування на позначення певного поняття в медицині призводить до створення синонімічних рядів та появи явища варіантності. Сприятим розв'язанням цієї проблеми покликане, з-поміж іншого, укладання словника стоматологічних термінів, який тим самим уможливить цілісне відображення структурно-семантичних зв'язків у рамках терміносистеми стоматології та особливостей англо-українського перекладу.

Уся сукупність стоматологічних термінів, що циркулюють в медичному дискурсі, становить собою терміносистему, сконструйовану на основі тезаурусної моделі та різних типів термінів – дериваційних, словотвірних, за шляхами поповнення, за будовою. Аналіз вибірки демонструє відносну кількість таких спеціальних термінів: 1) терміни вузькоспеціальні (клінічна стоматологічна термінологія, терміни на позначення інструментів, приладів, обладнання, діагностичних методів, матеріалів тощо – 55%); 2) терміни загальномедичні (ті, що в контексті стоматологічного тексту здобувають нові семантичні відтінки, – 25%); 3) анатомічна номенклатура (релевантна для стоматологічної галузі – 11%); 4) терміни фармацевтичного спрямування та суміжних дисциплін (9%). У свою чергу, задля стратифікації вузькоспеціальних термінів стоматології шляхом використання тезаурусного підходу виокремлено певні мікротерміносистеми, логічний поділ на які заснований на диференціації галузей стоматологічної науки (мікротерміносистеми терапевтичної, ортопедичної, хірургічної, стоматології дитячого віку та стоматології для спеціальних цілей), в межах кожної з яких детерміновано низки лексико-тематичних груп термінів.

Стоматологічна терміносистема в англійській та українській мовах є різноманітною за своїми дериваційно-структурними характеристиками. Задля забезпечення коректного перекладу терміна також важливо знати його словотвірну структуру та семантичні відмінності від загальнонародних слів. Медична термінологія з погляду походження належить до одного з найдавніших шарів термінологічного словника української мови, тому протягом багатовікової історії розвитку в ній відбилися основні способи термінотворення. Словотвірні типи стоматологічних термінів (кореневі непохідні, похідні, складні (терміни-композиції, юкстапозити), складені (дво- та БКТ), терміни-аббревіатури) базуються саме на класифікації способів їх творення (морфологічні, семантичні, синтаксичний, морфолого-синтаксичний способи). Засадничими способами перекладу таких термінів є: транскодування (транскрипція, транслітерація); калькування; переклад варіативним відповідником; переклад еквівалентом; описовий переклад.

Укладання англо-українського тлумачного словника стоматологічних термінів зумовлено лінгвальними причинами (проблеми багатозначності та синонімії; необхідність унормування та впорядкування термінології; відновлення термінологічної спадщини; проблеми добору власне українських еквівалентів; необхідність систематизації терміносистеми та необхідність її інтеграції в САТ-програми; потреба у фасилітації перекладацького процесу в галузі медицини; відсутність перекладного тлумачного словника стоматологічних термінів на теренах України та за її межами) та екстралінгвальними причинами (посилення співпраці України з іншими країнами в стоматологічній галузі та посилення ролі англійської мови в сфері фахової комунікації в контексті процесів глобалізації; засвоєння новітніх методів і засобів терапії, обладнання, матеріалів тощо; необхідність розвитку україномовної компетенції фахівців в галузі медицини та стоматології тощо).

Укладання двомовного словника стоматологічних термінів тлумачно-перекладного типу базується на п'яти універсальних принципах лексикографування:

1) принцип наступності лексикографічних праць; 2) принцип суб'єктивного фактора укладача; 3) принцип прагматичної зумовленості створення словника; 4) принцип нормативності, який регулює процеси відбору та подання лексичного матеріалу в словнику; 5) принцип теоретичної та практичної багатоплановості лексикографічних праць.

Методологічними принципами описання лексичного значення термінологічних одиниць послужили такі: 1) принцип відсутності єдності метамовного описання ментальних одиниць, коли ті ж семантичні одиниці можуть отримувати різне описання засобами природної метамови; 2) принцип доповненості семантичних описань; 3) принцип доповненості словникових дефініцій; 4) принцип денотативної диференціації значень.

Концепція макроструктури (розташування вхідних одиниць в алфавітному порядку англійської мови, алфавітно-гніздова система словникових статей) та мікроструктури тлумачно-перекладного словника стоматологічної термінології (структура статті підпорядковується зонувальній концепції) розроблена таким чином, щоб відповідати запитам користувачів та максимально ефективно імплементувати дидактичну, довідкову, інвентаризаційну, перекладну і нормативну функції словника.

Зазначена вузькофахова лексикографічна праця має на меті стати фасилітатором процесу перекладу медичних текстів та субстратом для створення більш ґрунтовного вузькоспеціалізованого словника тлумачно-перекладного типу. Разом з тим процес українського медичного термінотворення повинен бути централізовано координованим та систематичним. Перспективним вважаємо дослідження вузькогалузевих терміносистем медицини та укладання медичних перекладних термінологічних словників, що має величезне значення для унормування та стандартизації медичної наукової термінології, розвитку окремих галузей медицини, вироблення національної термінології, збереження самобутності й зростання національної свідомості українців.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у фахових виданнях, що індексуються наукометричною базою Scopus

1. Goncharuk M., Cavalcanti A. L., Stoika O., Hliudzyk-shemota M., Boykiv A., Deviatko Yu. Satisfaction with dental and medical education quality among foreign students considering non-native English-speaking origin of the teachers. *Cumhuriyet Dental Journal*. 2020. Volume 23, Issue 4, P. 308–317.

Статті у фахових виданнях України

2. Дев'ятко Ю. С. Стоматологічна термінологіка: впорядкування та проблеми англо-українського перекладу. *Слов'янський збірник*. 2014. Вип. 18. С. 328–336.

3. Дев'ятко Ю. С. Багатокомпонентні стоматологічні терміни: структурний аналіз та труднощі англо-українського перекладу. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія: Філологічна. 2015. Вип. 58. С. 319–322.

4. Дев'ятко Ю. С. Проблеми лексикографічного опису багатокомпонентних стоматологічних термінів. *Дослідження з лексикології і граматики української мови*. 2015. Вип. 16. С. 11–19.

5. Дев'ятко Ю. Електронний багатомовний словник стоматологічних термінів: теоретичні аспекти та спроба укладання. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Проблеми української термінології*. 2016. № 842. С. 28–31.

Статті в періодичних виданнях інших держав

6. Deviatko Yu. The morphemic analysis of dental terms as an important way of term definition in the context of multilingual dictionary compiling. *Kwartalnik Neofilologiczny*. 2019. LXVI, № 3, P. 566–574.

Статті в інших виданнях

7. Дев'ятко Ю. С. Лексичні лакуни як культуроспецифічний феномен: особливості добирання перекладних відповідників у медичній термінології (на матеріалі стоматологічних текстів). *Вісник Одеського національного університету*. Філологія. 2017. Том 22, № 2(16). С. 37–43.

8. Дев'ятко Ю. Лексикографічно-термінографічна діяльність медичного перекладача: принципи та інструменти. *Проблеми української термінології*. Львів, 2018. С. 8–12.

9. Дев'ятко Ю. С. Дериваційна характеристика медичних термінів (на матеріалі стоматологічних текстів). *Вісник Одеського національного університету*. Філологія. 2019. Том 24, № 1(19). С. 21–28.

10. Дев'ятко Ю. С. Теоретичні засади укладання багатомовного тлумачного словника стоматологічної термінології. *Linguistic Bulletin*, (21). 2016. С. 66–73.

11. Дев'ятко Ю. Стратегии и тактики англо-русского перевода медицинской терминологии. *Материалы форума молодых исследователей-русистов в рамках Международного фестиваля «Великое слово»*. Одесса: Изд-во КП ОГТ, 2012. С. 142–149.

АНОТАЦІЯ

Дев'ятко Ю. С. Типологія стоматологічної термінології в українській і англійській мовах та її лексикографічне відтворення. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.21 – структурна, прикладна та математична лінгвістика. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України, Київ, 2021.

Дисертаційну працю присвячено вивченню української та англійської стоматологічної термінолексики в термінознавчому, лексикографічному та перекладознавчому вимірах, проблемам англо-українського перекладу текстів стоматологічної тематики та практичним аспектам укладання англо-українського тлумачного словника стоматологічних термінів. Здійснено різновекторне вивчення основних термінологічних понять і сучасних підходів до вивчення терміна; розглянуто питання впорядкування української стоматологічної термінології в межах медичної макротерміносистеми; досліджено структурні та словотвірні типи стоматологічних терміноодиниць; проведено лексикографічне опрацювання стоматологічної термінолексики на основі сформованої вибірки термінів. Висвітлено питання англо-українського перекладу стоматологічної термінології в структурно-семантичному аспекті; з'ясовано дериваційні характеристики стоматологічних

термінів; здійснено структурний аналіз відповідних термінів з конструюванням моделей багатокомпонентних термінів та зазначенням особливостей їх перекладу.

Ключові слова: стоматологічний термін, типи терміноодиниць, упорядкування терміносистеми, англо-український переклад, багатокомпонентні терміни, укладання словника.

АННОТАЦИЯ

Девятко Ю. С. Типология стоматологической терминологии в украинском и английском языках и ее лексикографическая репрезентация. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.21 – структурная, прикладная и математическая лингвистика. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова, Министерство образования и науки Украины, Киев, 2021.

Диссертация посвящена изучению украинской и английской стоматологической терминологии в терминоведческом, лексикографическом и переводоведческом измерениях, проблемам англо-украинского перевода текстов стоматологической тематики и практическим аспектам составления англо-украинского толкового словаря стоматологических терминов. Проведено всестороннее изучение основных терминологических понятий и современных подходов к изучению термина; рассмотрено вопрос упорядочения украинской стоматологической терминологии в контексте медицинской макротерминосистемы; исследовано структурные и словообразовательные типы стоматологических терміноодиниць; выполнено лексикографическое описание стоматологической терминологии на основе составленной выборки терминов. Изучен вопрос англо-украинского перевода стоматологической терминологии в структурно-семантическом аспекте; установлено деривационные характеристики стоматологических терминов; осуществлен структурный анализ соответствующих терминов с конструированием моделей многокомпонентных терминов и указанием особенностей их перевода.

Ключевые слова: стоматологический термин, типы терміноодиниць, упорядочение терміносистеми, англо-украинский перевод, многокомпонентные термины, составление словаря.

ABSTRACT

Deviatko Y. S. Typology of Dental Terminology in English and Ukrainian languages and its lexicographical representation. – Manuscript.

Thesis for a Candidate's Degree in Philology, Specialty 10.02.21 – Structural, Applied and Mathematical Linguistics. – National Pedagogical Dragomanov University, The Ministry of Education and Science of Ukraine, Kyiv, 2021.

The thesis deals with the comprehensive investigation of dental terminology in Ukrainian and English languages in terminological, lexicographic, structural-semantic, and translation-oriented dimensions with the compiling of a pilot version of the English-Ukrainian explanatory dictionary of dental terms. The scientific novelty of the research lies in the development of an original conception and principles of compiling a bilingual

explanatory dictionary of dental terms. As an appendix to the study, the register of head terms containing 3130 dental terms with Ukrainian equivalents was presented, and 800 of them were lexicographically described according to the developed method of the dictionary compiling.

The study reveals the nature of the major terminological concepts and determines structural-systematic, cognitive, and sociolinguistic approaches to the investigation of terminology. The thesis defines a term as a special lexical unit of scientific language, which unambiguously denotes a special concept or phenomenon of a certain science or sphere of public life and belongs to the relevant terminological system. The notion of terminological system is interpreted as a terminological continuum of special lexical units of a certain science, where there are the systemic connections and relationships between them in the context of this science.

The presented work clarifies the stages of the dental terminology evolution within the paradigm of Ukrainian and English medical terminology. The development stages of the latter are believed to correlate with the corresponding periods of Ukrainian general scientific terminology development.

In addition, the present study deals with the linguistic problems of Ukrainian dental terminology: the ratio of specific and borrowed terminology is established, the advantages and disadvantages of such terminological units functioning within the dental terminological system are determined, as well as their interaction and the need for ordering are outlined. Within the current stage, dental terminology in Ukrainian language, which has been developed over the centuries, incorporates national terminological features as well as foreign and international terminological units, which were adapted to the norms of the Ukrainian language.

The specific feature of all medical terminological systems is the presence of Latin and Greek roots. The integral system of dental terminology consists of the following term groups: anatomical nomenclature, highly specialized dental terminology, specialized medical terminology, and pharmaceutical terminology.

Within the framework of the research, quantitative indicators of 'term saturation' of dental texts were established experimentally using the developed set of dental terms: this value was ranged between 30 and 33%.

Based on the analysis of dental lexical units in the structural and semantic aspect, a thesaurus model of such terminological system was developed as well as the field structure of the dental terminology system and its correlation with the term saturation value within the specialized texts were specified.

The study also analyzed the problematic aspects of the English-Ukrainian translation of multicomponent terms and abbreviations, the structural features of dental terms; and an algorithm of their translation in accordance with the selected structural models was proposed. Morphemic analysis of dental terms was defined as an important tool for constructing the definition of the term. In addition, the most frequently used word elements in the area of dentistry were studied and possible translation options were indicated. Using the thesaurus approach, the subgroups of the highly specialized dental terminology system were determined and the lexical-thematic stratification of terms within each of them according to the branches of dental science was carried out (the basic

lexical-thematic terminological groups were outlined according to the main specialties of dental science – therapeutic, orthopedic, surgical dentistry, and pediatric dentistry).

Finally, the author has offered his own conception of the dictionary development, and suggested the macro-, micro- and media structure of the English-Ukrainian explanatory dictionary of dental terms, which is an appendix to the proposed research. The specific features of the dictionary, the structure of the dictionary article, the process of dictionary compilation, selection process of head terms and translation equivalents were also described within this study. Since the dictionary article contains a definition of the term, the methodological principles of describing the meaning of dental terms were outlined.

Within the research we concluded that the normalisation and unification processes of Ukrainian medical and dental terminology should be systematic and centrally coordinated. This means that the next practical task after the standardization and systematization of Ukrainian dental terminology is to introduce this terminology in use through compiling appropriate dictionaries, reference materials and through the educational process in medical educational establishments.

Key words: dental term, types of dental terms, ordering of a term system, English-Ukrainian translation, multicomponent terms, dictionary compiling.

Підписано до друку 09.04.2021 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times.
Наклад 100 прим. Зам. № 108
Віддруковано з оригіналів.

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002.
(044) 239-30-26.